

I DIO

## UVOD

### DIREKTIVA PARTIJE ZA USTANAK

Dan-dva poslije 27. marta 1941. godine došao je u Zenicu Krsto Popivoda. On nam je na partijskom sastanku mjesnog rukovodstva izložio političku situaciju i prenio konkretne zadatke koje je postavila Partija. Zадaci su jasni. Zemlja se nalazi pred neposrednim napadom fašista. Komunisti će stati u prve redove boraca za njenu slobodu. Partijāke organizacije treba osposobiti i pripremiti da u danom času budu spremne da stanu na čelo narodnih masa i povedu ih u borbu ma i pod najtežim okolnostima. Tom radu treba pristupiti odmah.

Poslije 27. marta, a naročito poslije 6. aprila, događaji su se smjenjivali brzo. Bilo je jasno da više ništa nije u stanju da spriječi neminovni slom do kojeg su doveli nenarodni režimi. Izdaja vojnog i političkog rukovodstva dovela je konačno, 17. aprila, do kapitulacije jugoslovenske kraljevske vojske. Gledajući strašnu njemačku vojnu mašinu, koja je kao kakav ogroman valjak protutnjala zemljom, mnogima je izgledalo da se takvoj sili zaista nije mogao riiko živ suprotstaviti.

Okupacija i ustaški teror učinili su da je moj opstanak u Zenici postao prilično težak. Bio sam isuviše politički kompromitovan da bih mogao ostati u mjestu u kome su me mnogi poznavali. U sporazumu sa drugovima iz Pokrajinskog komiteta KPJ predao sam rukovodstvo partijske organizacije drugu Stevi Vraniću Brki, koga su drugovi uputili iz Sarajeva da me zamijeni, i

prešao na rad u tuzlanski kraj. Zadržavao sam se i radio uglavnom u srezovima gračaničkom i maglajskom. Nastojao sam da učvrstim i ojačam partijske organizacije u tim mjestima. Potrebno je bilo privući i uz Partiju povezati poštene i borbene pojedince. Činio sam to oslanjajući se na ljude koje sam otprije poznavao.

Hitlerov napad na Sovjetski Savez zatekao me je u selu Kakmužu, u srezu gračaničkom. Toga dana oko devet sati prije podne dođe do mene seljak koga je dr Stevo Jkanović poslao s pisamcem u kome me obavještava kako radio-stanice cijeloga svijeta javljaju da je počeo rat između Njemačke i Sovjetskog Saveza. Još istoga dana po podne pronijela se ta vijest kroz sva sela, pa i ona najudaljenija. Mislim da nikad nijedna vijest nije tako brzo preletjela preko naših bosanskih bespuća kao upravo ta.

Bio sam uzbuđen. Vidio sam i osjećao da su uzbuđeni i oni koje sam sretao. Bilo je svima jasno da je ta vijest značila prvo buđenje nade na oslobođenje, da je ukazivala na nove i burne događaje.

Istog dana stiže iz Tuzle Zora Marković i saopšti da se 23. juna u 3 sata po podne nađem na putu između Kreke i Tuzle. Tu će me, s važnim saopštenjima, sačekati čovjek koga poznajem.

Na zakazanom mjestu sreo sam se sa starim drugom Cvijetinom Mijatovićem. Od njega sam saznao da je formiran vojni komitet za tuzlansku oblast. U njegov sastav su ušli drugovi Ivan Marković Irac, Cvijetin Mijatović, Pašaga Mandžić i ja. Direktive koje mi je prenio Cvijetin odnosile su se na ubrzane pripreme za borbu protiv okupatora i ustaških vlasti. Ugovorili smo javke i rastali se.

Nekoliko dana kasnije bio sam ponovo pozvan u Tuzlu. Na javki sretah drugaricu Mevlu Jakupović. Ona me povede kroz Tušanj. Putem mi je ispričala da su se gotovo svi tuzlanski drugovi koji su bili kompromitovani morali da sklone. Ona me dovede na Bajramovac, brdo iznad Tušnja. Tu nađoh Irca, Cvijetina i Pašagu s još nekoliko tuzlanskih drugova naoružanih pištoljima i bombama. U šumici, na samom vrhu Bajramovca, bio je mali zamaskirani logor. U nekoliko šatora pokrivenih

granjem ležale su puške i municija. Tu se nalazio prvi, privremeni Štab Tuzlanske oblasti.

Sastanak je bio posvećen uglavnom upoznavanju situacije na terenu: pretresalo se stanje u partijskim organizacijama i raspoloženje masa pod okupacijom, provjeravale su se mogućnosti borbe i dobijanja oružja. Na ovom sastanku dati su i svakom pojedincu konkretni zadaci: trebalo je i dalje jačati partijske organizacije i prikupljati podatke o ljudima koji bi došli u obzir za prve akcije, izvijestiti o količini oružja s kojom se moglo računati, odrediti mjesta na kojima bi se mogli izvršiti napadi, utvrditi neprijateljske snage i njihov raspored. Skorih dana očekivale su se još konkretnije direktive partijskog pokrajinskog rukovodstva.

Na sljedećem sastanku, za koji mi je, nekoliko dana poslije ovog, uručio poziv drug Pero Miljanović, rudarski radnik iz Kreke, zatekao sam i druga Uglješu Danilovića. Njega je Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu uputio s konačnim direktivama CK KPJ.

Sastanak smo održali u jednom šumarku na Pločniku, kraj izvora zvanog Pašina glava, gdje se, na imanje nekog Pašaginog rođaka, poslije jedne provale u Tuzli bio preselio Štab sa Bajramovca.

Na okupu je bila većina članova tuzlanske partijske organizacije. Sastanku su, pored Uglješe i nas četvorice, prisustvovali delegati gotovo svih sreskih partijskih komiteta. Poslije referata o situaciji u zemlji, Uglješa je izložio direktive Centralnog komiteta KPJ: da se bez odlaganja otpočne formiranje diverzantskih grupa, koje moraju odmah stupiti u akciju. Akciji treba dati što šire razmjere, vodeći kurs na opšti narodni ustanak

Na užem sastanku podrobnije smo pretresli zadatke koji su postavljeni pred partijsku organizaciju na terenu ove oblasti. Riješeno je da se Štab Tuzlanske oblasti još istoga dana preseli negdje u okolinu sela Šekovića i odande rukovodi akcijom. U prvi čas tamo treba da odu Irac, Cvijetin i Pašaga. Što se tiče mene, sporazumjeli smo se da krenem na Ozren, bliže Doboju, jer za taj važan sektor nismo imali podesnijeg čovjeka.

Moj zadatak je bio da prikupim i povežem partijske organizacije Doboja, Maglaja i Gračanice i da se na sek-

toru tih srezova organizuje i povede borba. Vezu s partijskom organizacijom u Doboju trebalo je da mi preda Josip Jovanović, tehničar iz Doboja, koji, zbog zakašnjenja, nije mogao prisustvovati ovom užem sastanku.

Utvdili smo šifre i javke. Sporazumjeli smo se da svaka grupa pošalje na teren, preko javke u Tuzli, po četiri čovjeka koji su imali da budu upućeni u kurirske poslove, radi veza sa Štabom u Šekovićima, s tim da se dvojica ubrzo vrate a druga dvojica ostanu u rezervi pri Štabu oblasti.

Na istom sastanku smo riješili da diverzije treba početi i u samoj Tuzli, odnosno Kreki. Predviđeno je da prvi objekti napada budu rudnik i električna centrala. Isto tako trebalo je napasti kasarnu u kojoj su bili smješteni njemački vojnici koji su obezbjeđivali rudnik i centralu u Kreki. Taj zadatak su imali da izvrše drugovi iz Kreke. Međutim, kako oni nisu raspolagali potrebnim oružjem, to je riješeno da im pripremim deset pušaka i dvadeset bombi, po koje je trebalo da dođe ili Pero Miljanović ili Franjo Marković, brat Irčev. Rastali smo se. Uglješa je krenuo za Sarajevo, Irac, Cvijetin i Pašaga za Šekoviće, a ja na Ozren. Sa Ircem, Cvijetinom i Pašagom krenuli su svi prisutni članovi Partije iz Tuzle. Tih dana je pokrenut gotovo cio aktiv svih sreskih organizacija Tuzlanske oblasti.

A to što se dešavalo kod nas — već se dešavalo širom cijele naše zemlje. Jugoslavija je kao država kapitulirala, ali je ostala Komunistička partija Jugoslavije.

## PRIPREME ZA USTANAK NA OZRENU

Odluku da krenem u ozrenski kraj donijeli smo zato što sam ja jedini od starih komunista bio nešto više poznat u tom kraju. To mi je, uostalom, bila djedovina. U selu Trbuku, u zaseoku Bajićima, rođen je moj djed po majci Jovan Bajić. Još kao dijete živio sam sa svojim roditeljima u Maglaju. Nekoliko ljetnih ferija proveo sam po ozrenskim selima: u Trbuku, na Brezicima, u Panjiku. Godine 1937. i 1938. bio sam konfiniran u Bosanskom Petrovom Selu. Za to vrijeme bio sam zaposlen

kao blagajnik kod šumsko-industrijskog preduzeća »Jadrina«. Bilo je to poslije moga povratka s robije u Sremskoj Mitrovici i jednogodišnjeg boravka na Han-Pijesku.

U Petrovom Selu, radeći po partijskoj i sindikalnoj liniji, upoznao sam se sa priličnim brojem dobrih, borbenih i poštenih ljudi. Kako je u šumama Ozrena i u pilani radio velik broj ljudi iz svih sela toga kraja, a zarada im isplaćivana svake subote, mogao sam da upoznam mnoge od njih. Uspio sam da prikupim one najborbenije i da s njima stvorim prvu sindikalnu organizaciju šumskih radnika u tom kraju. Što se tiče partijskog rada, išlo je nešto teže. Ipak smo stvorili jednu čitalačku grupu, koju smo kasnije pretvorili u kandidatsku. Poslije dvije-tri prilično uspjele sindikalne akcije i jednog dosta teškog sukoba s direktorom preduzeća, morao sam da napustim Petrovo Selo. Zatim sam bio konfiniran u Zenici, gdje sam se zaposlio u Željezari.

Hodajući po njegovim šumama i selima, upoznao sam uglavnom ozrenski kraj. Ljudi su me rado dočekivali. Znali su da sam komunist, a to je za njih, izgleda, značilo da sam pošten i pouzdan čovjek.

Ali rad ovdje nije bio jednostavan. Bio je to politički prilično zaostao kraj. On nije imao ustaničke tradicije kao neki drugi krajevi Bosne i Hercegovine. Nije se čak isticao ni nekom opozicijom: njegovi su ljudi uglavnom glasali za kandidate reakcionarnih, vladajućih partija. Tu nije bilo ni rudnika, ni neke veće industrije, pa prema tome ni nekog industrijskog proletarijata. I osim nekoliko na brzinu organizovanih akcija prije rata, u stilu narodnog fronta, — čiji je inicijator, doduše, bila Partija, i, preko kojih smo donekle uspjeli da zatalasamo nezadovoljne seljačke mase, — ovaj kraj nije znao za neki snažniji politički život.

U Maglaju, Doboju, Gračanici i Zavidovićima postojale su naše partijske organizacije, čije se članstvo sastojalo uglavnom od zanatlijskih radnika, činovnika i đaka. Skoro polovinu primili smo iz kandidatskog staža u Partiju upravo prvih dana jula. Oni nisu mnogo znali iz teorije marksizma, bar većina njih, ali su uglavnom

bili ljudi borbeni, odani stvari Partije i spremni na svaku žrtvu.

Tek godinu-dvije pred rat počelo se raditi i na selu. Jasno je bilo da će uspjeh na prvom mjestu zavisiti od naše umješnosti da pravilno mobiliziramo i rasporedimo postojeće partijske kadrove, da im damo tačna uputstva za rad, ne gubeći iz vida ni najmanje sitnice. Hitnost rada je zahtijevala postojanje takve političke organizacije koja je mogla da računa na gvozdenu disciplinu i spremnost svojih kadrova da izvrše svaki zadatak. Takva organizacija u našoj zemlji bila je u to vrijeme jedino Komunistička partija.

Partijsku organizaciju u Maglaju vodio je drug Fikret Dedić. U njoj su, osim njega, bili drugovi Brišo Obralić, krojač, Asim Lošić, krojač, i Šahbeg Smailagić, kao i neki simpatizeri. Preko ferija s njima je radio i student agronomije Petar Dokić, čiji je otac živio u Bradićima kao željezničar. Sa Zavidovićima oni su održavali vezu preko druga Miloša Nedića, apsoluta geodetske škole, i Milorada Savića, skojevca, koji su živjeli u selu Bočini kod Maglaja. U njihovu partijsku organizaciju spadala je i Dušanka Vajić, učiteljica iz sela Trbuka. Ona je oko sebe okupljala seosku omladinu iz tog kraja i s njom radila. U tome su joj pomagali partijac Simo Malinović, bivši vatrogasac pilane u Zavidovićima, koji je prvih dana okupacije bio otpušten iz službe, i skojevac Nikola Orlović, gimnazista.

Dobojska partijska organizacija bila je brojnija nego druge. U njoj su radili Mehmed Vejzović, Josip Jovanović, tehničar, Ismet Kapetanović, apsolut trgovačke akademije, Dedo Trampić, Vladimir Veselić, Štefko Mazurkijević, Soka i Katarina Veselić, Tomo Bilie i Cedo Jaćimović, student, te nekoliko novoprimljenih članova, među kojima Obrad Božić i Lazo Smoljić, i nekoliko kandidata.

Partijska organizacija u Gračanici bila je slabija nego ostale. U njoj se radom isticao Ahmed Šiljić, zvani »Kadija«. U Petrovom Selu radili su novoprimljeni drugovi: Milovan Gajić, Marko Blagojević, Doka Sešlak i Mićan Pejić. Na terenu Suhog Polja radio je Simo Lukić.

Početkom jula smo na Brezicima formirali grupu u koju su ušli Luka Lazarević, Žarko i Branko Šarčević, Milovan Nedić, Mihajlo Maksimović, a nešto kasnije i Božo Spasojević, lugar.

Sav taj partijski kadar čvršće smo organizaciono povezali i u cjelini ga mobilisali na izvršenje partijskog zadatka — pripremu ustanka.

Čim sam došao u taj kraj, počeli smo da radimo na prikupljanju oružja, pribavljajući i podatke o količini oružja s kojom se moglo računati. Pristupili smo organizovanju najpouzdanijih ljudi. Prilikom povezivanja ljudi, ukoliko to već nisu bili članovi Partije ili kandidati, prvenstveno sam se obraćao onima koje sam od ranije poznao, bilo kroz sindikalni rad one sindikalne organizacije šumskih radnika koju sam stvorio u Petrovom Selu, bilo kroz ono nekoliko političkih akcija koje je naša Partija vodila pred rat, koristeći se i udruženom opozicijom. Hodao sam po selima odjeven u sesosko odijelo kakvo se nosi u tom kraju. Od oružja nosio sam u džepovima pištolj i dvije bombe. Preko leđa bih prebacio gunj i vreću. Nepoznatim ljudima, ako bi me zapitkivali, pričao bih da sam iz nekog udaljenog sela (koje bih, prema prilikama, izmislio), pa sam pošao da tražim žita, ili konja koji mi je mobilisan, a koji je, kako sam čuo, tu negdje zaostao. Kretao sam se od jednog do drugog pouzdanog čovjeka, i mreža je uglavnom brzo bila organizovana.

U tom radu bilo je ponekad mučnih, a ponekad i smiješnih situacija. Tako sam jednoga dana, poslije održanog sastanka, ostao da predanim kod jednog našeg čovjeka. Bilo je to u Jablanici, gotovo na samoj periferiji Maglaja. Spavao sam u štali na sijenu, kad me probudi neki žagor. Kroz razmak između dasaka vidio sam grupu ljudi i među njima neke maglajske žandare. U prvi mah pomislih da su došli po me, ali sam ubrzo vidio da se radi o nečem drugom. Neki Musliman, trgovac, stajao je u sredini grupe i nešto glasno objašnjavao. Cjenkao se oko nekih volova, a kad je posao bio završen, počeo je seljacima da objašnjava političku situaciju.

»E, jes sila ovaj naš Hitler«, tumačio je promuklim glasom. »Poklopio cijeli dunjaluk, a za koju heftu biće, vala, gotova i cijela Rusija. Osto joj je samo još jedan budžaćić.«

Na žalost, nisam mogao da uzmem riječ, jer su oko njega bili i žandari.

Drugom prilikom — takođe u samom početku, još dok sam nastojao da na nekim mjestima ostanem što manje primijećen, — na seoskom putu između Osojnice i Trbuka »prikačio« mi se jedan seljak u prebojenom vojničkom odijelu i navalio s nekim pitanjima. Odmah poslije prvih riječi osjetio sam da mi ne vjeruje da tražim konja. Počeo je s »unakrsnim pitanjima« i, zaista, vrlo vješto. Njegova zapitkivanja naročito su mi postala neugodna kad sam iz razgovora saznao da je do kapitulacije bio graničarski podnarednik. A što je najgore, nikako nije htio da mi se skine s vrata. Na kraju, kad mi je već dodijalo, videći da ga se ne mogu drukčije riješiti, rekoh mu:

»Slušaj, prijatelju, u pravu si što sumnjaš da ja tražim konja. Niti ja tražim konja, niti sam ga ikad imao. Tražim ja, brate, ljude koji neće da trpe na vratu ni Švaba ni ustaša. Sad me pusti na miru, da idem svojim putem.«

On se nasmija i ostavi me. Kasnije, kad su već počele borbe, našao sam ga u Trbučkoj četi.

Moje kretanje, naravno, nije moglo dugo ostati prikriveno. Mada sam u prvo vrijeme bio sam, pričalo se da uza me ima više od sto ljudi. A oni su, doista, ubrzo počeli da pridolaze. Među prvima koji su mi prišli bili su Marinko Nešković, zvani Grabljo, iz Konopljišta, i Pero Nešković, iz Paklenice, s kojim je došlo još nekoliko mladića iz Lipca i Pridjela.<sup>1</sup>

Brezici su bili moje glavno uporište. Njegove stanovnike uspio sam da organizujem tako da niko nije mogao nekontrolisano ući u selo. Brežičani su raspolagali sa oko 20 pušaka. Cim bi primijetili nešto sumnjivo,

<sup>1</sup> Po sekciji 1 : 100 000. Inače, u narodu poznato kao Pridilj.

na određen znak svi su bili na okupu, spremni za akciju. Jednog dana u selo su došla tri-četiri mladića, odjevena u vojničko odijelo i naoružana puškama. Naša ih je »straža« primijetila i razoružala. Bila je to grupa mladića koji su pošli da me traže pošto su čuli da sam u Brezicima, da nam se stave na raspolaganje.<sup>2</sup>

Mjesto da okupljamo pojedince, ubrzo smo po selima počeli da organizujemo borbene grupe. Taj posao je uglavnom bio završen u času posljednjeg savjetovanja 0 kome sam govorio.

Govoreći o tom posljednjem savjetovanju spomenuo sam da je njemu trebalo da prisustvuje i Josip Jovanović, tehničar iz Doboja. On je bio određen da sa mnom radi na organizovanju ustanka u ovom kraju. Sutradan po savjetovanju, on je došao u selo Kakmuž i upoznao me sa stanjem partijske organizacije u Doboju i s radom na terenu. Stvar je izgledala veoma lijepo. Prema njegovom izlaganju, oni su tamo raspolagali priličnom količinom oružja, što nije bilo nemoguće kad se uzme u obzir da su na tom sektoru — između Doboja, Samca i Broda — bili razoružani dijelovi 2. jugoslovenske armije i još neke krupnije jedinice, među kojima i dijelovi Bosanske divizije. Velike količine oružja i municije nedjeljama su se valjale na njivama kraj puteva. Josip je tvrdio da je u selima sjeverno od Doboja bilo prikriveno nekoliko stotina pušaka, dva teška i nekoliko lakih mitraljeza.

Upoznao sam ga sa onim što je riješeno u Tuzli i saopštio mu da mora odmah sa mnom na teren. On se s tim složio, ali kako je imao da svrši još neke poslove u Doboju, da uspostavi vezu i utvrdi javke, sporazumjeli smo se da on sada krene tamo i da se još sutra, noću, vrati. Otišao je večernjim vozom, a već u zoru bio je opet kod mene. Imao je sreće. Na samom ulasku u Doboju, voz je slučajno bio zaustavljen na signalu. Tu ga je sreo naš simpatizer Petar Vukelić, željezničar, i obavijestio da ga policija na sve strane po Doboju traži i da su

<sup>2</sup> U grupi su bili Dušan Mitrović iz Osojnice, Krsto Gligorić i Čedo Stojanović iz Pridjela, te Dragić Kršić iz Konopljišta.

neki naši toga dana pohapšeni. Josip je iskoristio noć, sišao s voza i vratio se meni.

Dan-dva po njegovom dolasku stigoše Pero Miljanović i Franjo Marković. Došli su po ono oružje koje sam im obećao dati za početak akcije u Kreki. Povezao sam ih s Milovanom Gajićem, kome sam već ranije rekao da pripremi deset pušaka i dvadeset bombi. Iste noći oni su, uz pomoć Mićana Pejića i još nekih ljudi iz Petrovog Sela, odnijeli to oružje. Sutradan Milovan javi da je stvar svršena i da se vratio Mićan, koji im je pomogao da oružje prebace čak do Husina. Međutim, ovom oružju nije bilo suđeno da stigne gdje je trebalo. O tome smo tek kasnije saznali. Desilo se to ovako. Kad su po odlasku Mićanovom ostali sami, Pero i Franjo, jer je upravo počelo da sviće, riješili su da to oružje negdje sakriju i da se naveče po njega vrate. Našli su u blizini plast sijena i u njega ugurali puške i bombe. Sijeno je pripadalo nekom Muslimanu. Ovaj je slučajno toga dana obilazio njivu i primijetio da je plast razdjeven. Kad je počeo da ga uređuje, natrapao je na puške i bombe i o tome brzo obavijestio ustašku vlast, koja je oružje pokupila i prenijela u Tuzlu. Srećom, pošto su ustaše tu stvar izvele sa prilično buke, drugovi su o tome na vrijeme saznali. Tako niko nije pao u klopku koju su ustaše nekoliko noći kraj plasta postavljale.

## PRVE TEŠKOĆE I PRVI USPJESI

Stanje koje je u tuzlanskom kraju nastalo prvih dana okupacije nije se mnogo razlikovalo od stanja koje je vladalo u drugim krajevima Bosne. Okupator je čvrsto zasjeo, a ustaška vlast se na brzinu formirala i počela s terorom. Bilo je nekoliko ubistava, a poslije 22. juna počele su prve deportacije. Naročito je bjesnijela hajka na komuniste. Na sam dan 22. juna, tj. na dan napada Njemačke na Sovjetski Savez, uhapšen je u Zavidovićima Pero Dokić. On nije mogao nikako da miruje i upravo je toga dana stigao u Zavidoviće. Pero je još odranije bio poznat kao skojevac, i zavidovička policija, koja je

bila opreznija od maglajske, podstaknuta događajima toga dana, uhapsila ga je i sprovela u Maglaj.

Pošto je kod njega nađena iskaznica — dozvola za bicikl Asima Lošića, kojega mu je on prije petnaestak dana posudio za obavljanje političkog rada po selima, nakon dva dana uhapšen je i Lošić, a s njim i Šahbeg Smailagić, jer je policija na obadvojicu još od ranije sumnjala. Prilikom pretresa njihovih stanova, na tavanu Šahbegove kuće nađen je neki partijski materijal i prva glava Istorije SKP (b). Pero Dokić bio je posebno zatvoren u jednoj sobi na mansardi Žandarmerijske kasarne u Maglaju gdje se nalazi i zatvor.

U julu je u Doboju, ili tačnije u selima Osječani i Kožuhe, na prijavu Jovana Seksana pohapšena veća grupa ljudi, među kojima Čedo Jaćimović, Milan i Veljko Seksan, Miloje Seksan, Obrad Bjelkić-Spasojević, Ranko Pajdić, Novak i Damjan Mrkonjić-Mitrović, Miloš Kupres i Đorđe Đorđić, pod sumnjom da su komunisti. U stvari je to bila simpatizerska grupa s kojom je radio omladinac — komunista Čedo Jaćimović, student.

Gotovo istovremeno uhapšen je u Gračanici student Velo Šuput sa grupom od pet do šest omladinaca. Velo je rukovodio partijskom organizacijom. Kakvo je bilo stanje u toj organizaciji, nisam znao, pošto Velo, bez obzira na sva moja nastojanja, nije došao u vezu sa mnom. Ta pohapšena grupa, zajedno s njim, bila je uskoro puštena iz zatvora. Velo je ubrzo otišao u Beograd, a nikom nije predao veze s partijskom organizacijom u Gračanici.

Za rad na organizovanju ustanka bio nam je potreban svaki čovjek, i eto: maglajska partijska organizacija bila je već u početku prepolovljena, a udarac koji nam je bio nanesen onim hapšenjem u Doboju osakatio nas je upravo u onom kraju odakle smo najviše očekivali — u selima ispod Doboja. Zbog toga smo postavili zadatak partijskoj organizaciji u Doboju i drugu Fikretu Dediću u Maglaju da pohapšene drugove po svačiju cijenu išćupaju iz zatvora.

Pohapšena grupa sa Čedom Jaćimovićem nalazila se u zatvoru sreskog suda u Doboju. Pričao mi je drug

Dedo Trampić kako je dobojska partijska organizacija uspjela da im pripremi bjekstvo. Preko Envera Ruždije, činovnika sreskog suda — inače našeg simpatizera i kasnije člana Partije — stupili su u vezu s Jaćimovićem i obavijestili ga o pripremi. Enver Ruždija je uspio da se domogne zatvorskih ključeva i da ih doda skojevcu Hasanu Čoliću. Čolić se privukao zatvoru, otključao vrata i tako omogućio cijeloj grupi da pobjegne. Oni su se kod sela Bušletića prebacili preko rijeke Bosne, naoružali se i prikrivali u Cerovu gaju i na Dugoj njivi. U njihovom spasavanju pomogao je i Mujo Kafedžić, koji je držao kafanu ispod sreskog suda; on je docnije učinio i druge usluge našim hapšenim drugovima.

Teže je išlo sa spašavanjem maglajskih drugova i pored svih nastojanja i upornosti Fikreta Dedica. On je uspio da Peri doturi neku turpiju da s njom postepeno pili bravu na vratima zatvorske sobe. Kako je Fikret saznao da će Pero tih dana biti sproveden Prijekom sudu u Sarajevu, organizovao je ljude sa zadatkom da izvrše Perinu otmicu prilikom sprovođenja na željezničku stanicu. Taj posao trebalo je da obave: Savo Momirović, Miloš Nedić, Musto Kupusović i Aleksa Lukić. Istovremeno je Peri ceduljicom javljeno da u noći između 15. i 16. jula pokuša pobjeći iz zatvora i valjda to da mu je vani organizovan prihvrat. Te noći vrata zatvorske sobe u kojoj je bio zatvoren Pero nisu bila zaključana što mu je olakšalo bjekstvo. Izašao je u predsoblje, kroz prozor se spustio na jedno potkrovlje i s njega skočio na gomilu pijeska koji je u dvorištu bio pripremljen za popravak zgrade karasne. Tom prilikom je uganuo nogu, ali je ipak uspio da se noću izvuče iz grada, prepliva rijeku Bosnu i skloni se kod nekih rođaka Miloša Nedića na Bliznoj, iznad Maglaja. Pero je pobjegao iz zatvora noću 15/16. jula. Mi loš ga je doveo meni dva-tri dana poslije toga bjekstva. Mada ga je još boljela noga, Pero je tražio da ga odmah uključimo u rad. Njegov dolazak bio je za nas značajan dobitak. Za rad u maglajskom kraju, a naročito u selima prema Zavidovićima, on nam je mogao odlično ko-

ristiti, jer je inače preko školskog raspusta ponešto radio s nekim omladincima iz tog kraja.

S Perom Dokićem i Josipom Jovanovićem podijelio sam sektore rada. Pero je imao da rukovodi pripremama na maglajskom sektoru, a Josip Jovanović na dobojskom, u stvari u selima sjeverno od Doboja, u takozvanom trebavskom kraju. Ja sam sa Simom Lukićem i Milovanom Gajićem pripremao gračanički i tuzlanski kraj, rukovodeći cijelom organizacijom rada.

U drugoj polovini jula održali smo više savjetovanja i sastanaka, na koje smo pozivali drugove iz gradova. Na tim sastancima izvršili smo dalju podjelu sektora rada i još bolje organizovali posao. Svakom pojedincu dat je određen zadatak a bili su mu određeni i mjesto i djelokrug rada. Ljudstvo je podijeljeno na grupe, kojima je na čelu stajao najodgovorniji drug.

Ustanovili smo da s malo više truda možemo pokrenuti šire mase u akciju. Utisak je bio da su uslovi za takav masovan pokret bolji i da će uspjeh biti sigurniji ako ne krenemo na brzinu u sitnije akcije. Znali smo da su Nijemci i ustaše nedjeljama prikupljali oružje i opremu jedne razoružane jugoslovenske armije i da su sve to sabrali u bivšu fabriku šećera u Usori i u vojne magacine i barake u Barama ispod Doboja. Obavještenja su glasila da je tu prikupljeno oko 150 vagona municije i oružja, da ga u Usori Nijemci pregledaju i svrstavaju i da ga, navodno, već počinju da odvoze na istočni front. Preko naše, mada još primitivne, obavještajne službe saznali smo da tu veliku količinu oružja i municije obezbjeđuje garnizon od oko stotinu domobrana. Osim njih bilo je u Doboju još 60 žandara, 40 ustaša i jedna četa njemačkog 923. ili 924. landessšicen bataljona.

Složili smo se da oduzimanje ovog oružja treba da bude naša osnovna akcija. Željeli smo, s jedne strane, onemogućiti okupatora da pošalje to oružje na istočni front, a s druge strane, zadobijanjem tako bogatog plijena, omogućiti stvaranje jakog oružanog odreda. Takva akcija traži ozbiljne pripreme i masovnu organizaciju, pa smo odlučili da hitno pristupimo njenom pripremanju, ne

kvareći je nekim sitnim diverzijama koje bi mogle da uzbune neprijatelja, a nama ometu uspjeh. Meni je bilo stavljeno u zadatak da razradim opšti plan akcije i pripremim direktive. Napad je trebalo izvršiti najkasnije do polovine avgusta. U tom smislu smo počeli rad.

Krajem jula i početkom avgusta radili smo užurbano na pripremama. U tom radu su se ubrzo istakli neki novi i sposobni ljudi, koji su nam kasnije mnogo koristili. U maglajskom kraju, pored Bože Spasojevića, brzo su izbili u prvi red Stanko Panic iz Trbuka, Simo Malinović iz Osojnice, Savo Momirović iz Bakotića, Miloš Nedić iz Bočine, Jovan Vukelić iz Osojnice, Nedo Jelisić iz Paklenice, u Lipcu Petko Đurić i Ignjat, Petar i Veso Radojčić, u Boljaniću Spasoje i Todor Janković, u Kakmužu Miloš Lazarević. Tih dana uspostavio sam vezu s čovjekom koji nam je mnogo pomogao. Bio je to narednik bivše jugoslovenske vojske Todor Panic, rodom iz Boljanića. Došao je sam da me potraži na Brezicima, i gotovo na prvi pogled povjerovali smo jedan drugom. Njegovo vojničko znanje bilo nam je veoma korisno, a naročito njegova spremnost da s nama ide u borbu bez ikakve rezerve. On nam je doveo još dvojicu podoficira: svoga brata, podnarednika Luku Panica, i podnarednika Vojina Panica iz Karanovca.

Naš rad na terenu dobijao je sve organizovaniji karakter. Po selima su uglavnom već bile formirane borbene jedinice i određeni njihovi rukovodioci. Krajem jula znali smo, bar za ozrenski kraj, sa čime možemo računati. Većina sela koja leže prema Gračanici, Doboju i Maglaju bila je uglavnom organizovana. Ostalo je nepripremljeno samo ono zaleđe između Petrovog Sela i Zavidovića. Nismo ga mogli obuhvatiti zbog toga što nismo imali dovoljno ljudi i vremena za to. U posljednjem času riješili smo da se Pero Dokić i ja koliko-toliko pozabavimo i tim krajevima. On je krenuo u pravcu Krivaje, a ja u pravcu Mičijevića, Tumara i Brijesnice.

U Mičijevićima, na Panjiku, živio je učitelj Mirko Topić, inače rezervni oficir, koji se tih dana sklanjao od ustaša i počeo da traži vezu sa mnom. Zakazao sam mu sastanak. Sastanku su prisustvovali Branko Šarče-

vic sa Brezika i Dimitrije Radić, lugar iz Panjika. Na prvom sastanku Mirko je primio zadatak da prikupi i organizuje ljude toga kraja. Morao sam pristati na to jer nismo imali drugog izbora. Međutim, kada je došlo vrijeme za akciju, zakazao sam mu hitan sastanak da vidim šta je uradio. Na tom sastanku on je odbio svaku saradnju, jer je smatrao da za ustanak nije vrijeme; sumnjao je da se bez vodstva aktivnih oficira i veze sa zapadnim saveznicima može išta učiniti; smatrao je da ono što mi spremamo nije ništa drugo nego avantura s kojom on neće da ima ikakve veze. Izgrdio sam ga, zaprijetio mu i vratio se ljut što sam povjerovao da ću preko tog čovjeka moći da nešto uradim na tom sektoru.

I Pero Dokić se vratio nesvršena posla. Čim se pojavio u krivajskim selima, naišao je na jak otpor dr Branka Stakića, bivšeg velikog župana i narodnog poslanika, ranijeg prvaka Zemljoradničke stranke, a od 1929. pripadnika »jereze« i »jenese«. Njega ustaše, iz nama nepoznatih razloga, nisu dirale. On je pripovijedao da ga štiti njegov poslovni ortak Mustafa Đerzić, trgovac iz Vozuće. Nije isključeno da je već tada bilo i nekih drugih uzroka. Dr Branko Stakić zaprijetio je Peri Dokiću da će, ako se još jedanput pojavi u tim selima, odmah obavijestiti žandarmerijske i ustaške vlasti.

Moram da kažem da u tom času nismo pridavali velikog značaja tim krajevima. Oni su bili duboko i gluvo zaleđe terena na kome smo radili. Ali smo smatrali da je ipak potrebno imati kakvo-takvo obezbjeđenje i s te strane. Bili smo pravilno ocijenili da nas neprijatelj na tom mjestu i u tom času neće niti može napasti, jer će njegovi interesi biti mnogo ozbiljnije ugroženi na drugim tačkama.

Prema ranijem sporazumu, ja sam, preko javke u Tuzli, uputio za Šekoviće četiri kurira. Vodio ih je Mićan Pejić. Bila su sva četvorica iz Petrovog Sela. Sporazumjeli smo se da se Mićan vrati što prije sa daljim direktivama. Kurira dugo nije bilo. Stigli su tek polovinom avgusta. Izvijestili su nas da su naši zauzeli Vlasenicu i oslobodili cio kraj oko nje. Donijeli su nam poruku da i mi odmah počnemo akcije.

Tih dana obavijestio me je i Fikret Dedić da je imao sastanak s Mahmutom Bušatlijom u Maglaju i Uglješom Danilovićem u Doboju. Oni su nas upozorili da suviše duljimo sa pripremama. Prigovor je prvenstveno bio upućen meni. Tražili su da odmah i neodložno počnemo akcije, pa makar i manje, te sam sa drugovima ubrzano pristupio razrađivanju posljednjih priprema.

Glavni udar trebalo je da bude usmjeren na Doboju i Usoru. Da bi se obezbijedio potpun uspjeh, akcija se morala vršiti na širokom frontu. Zbog toga smo odlučili da istovremeno napadnemo Maglaj, da bismo se osigurali s pravca Sarajeva, da napadnemo Gračanicu, Karanovac i Petrovo Selo, da bismo onemogućili intervenciju neprijatelja s pravca Tuzle, i da zauzmemo željezničke stanice Rudanku i Johovac i likvidiramo žandarmerijske stanice u Osječanima i Podnovlju, da bismo napad osigurali s pravca Dervente.

Konkretni zadaci su bili sljedeći:

Zauzeti Maglaj, po mogućnosti srušiti željeznički most i porušiti željezničku prugu prema Doboju. Akcijom prema Maglaju imao je rukovoditi Pero Dokić, uz pomoć Bože Spasojevića i Sime Malinovića. Njihov sektor bio je od željezničke stanice Globarice do Trbuka.

U pravcu Tuzle likvidirati žandarmerijsku stanicu u Petrovom Selu i zauzeti željezničke stanice od Miričine do Suhog Polja, srušiti željeznički most kod Miričine, porušiti prugu prema Doboju i zauzeti Gračanicu. Akcijom je imao da rukovodi Todor Panić, uz pomoć Milovana Gajića, Miloša Lazarevića, Vojina Panića i Sime Lukića.

Glavnom snagom zauzeti Doboju i Usoru, s tim da trebavska sela jednim dijelom svojih snaga likvidiraju žandarmerijsku stanicu u Osječanima, a glavnom predu rijeku Bosnu, zaposjednu željezničke stanice između Johovca i Rudanke i, rušeći prugu, obezbijede nas s pravca Dervente, a onda krenu na Doboju. Snage ozrenskih sela su određene da poruše mostove prema Usori i Uzli, a istovremeno da, gazeći rijeku Bosnu, većim dijelom napadnu Usoru i prvenstveno zauzmu fabriku šećera, a drugim dijelom krenu na Doboju. Napadom sam imao da

rukovodim ja, uz pomoć Josipa Jovanovića, Cede Jaćimovića, Ismeta Kapetanovića, Petka Đurića iz Lipca, Cvijetina Todića iz Striježevice i Stanka Panića iz Trbuka.

Od oružja smo u ozrenskom kraju raspolagali sa oko 280 do 300 što vojničkih što lovačkih pušaka i otprilike toliko bombi. Maglajska partijska organizacija uspjela je da prikrije nekoliko sanduka bombi u samom Maglaju, te 12 sanduka bombi i tri sanduka municije u Trbuku. Imali smo i jedan sanduk dinamita koji nam je iznio iz novootvorenog rudnika azbesta u Petrovom Selu predradnik tog rudnika Uroš Vurdelja. Na temelju podataka koje nam je saopštio Josip Jovanović, trebavski sektor, koji je on imao da organizuje, raspolagao je sa oko 400 pušaka, nekoliko puškomitraljeza i jednim teškim mitraljezom. Zato smo u ovom našem pothvatu mnogo očekivali upravo od tih sela.

Ipak, glavni dio zadatka u zauzimanju Doboja ležao je na Ozrencima. Oni su imali da zauzmu Usoru, Gračanicu i Maglaj.

Da bismo što bolje obezbijedili uspjeh, pored pušaka, kako je narod počeo da zove one koji su imali puške, pokrenuli smo veći dio muškog stanovništva koje se naoružavalo vilama, sjekirama, capinima, zašiljenim kočevima i si. Oni su bili organizovani u zasebne jedinice, koje su pratile puškare. Jedino je njihov komandir bio naoružan puškom.

Dali smo konkretna uputstva i postavili konkretne zadatke: dokopati se i izvući, po mogućnosti, što više oružja i municije, evakuisati apoteke, pokupiti novac iz državnih ustanova, uništiti željezničke stanice i vozni park, rušiti željezničku prugu, telefonske stubove itd. Borcima smo izdali stroga uputstva da se prema stanovništvu odnose kao njegova vojska: prijateljski i pažljivo, da za sebe i samovoljno ne smiju ni od koga uzeti ništa, da njihovo ponašanje mora biti primjerno. U protivnom će svako biti pozvan na odgovornost i kažnjen. Rukovodiocima je stavljeno u zadatak da u slučaju neprijateljskog protivnapada ne gube snage držeći osvojena mjesta — jer nam je bilo jasno da ih ne bismo mogli

održati — nego da jedinice planski povuku na okolna brda i tu organizuju otpor, ukoliko bi neprijatelj pokušao da proдре u sela. Svima grupama stavljeno je u zadatak da ruše željezničku prugu u sva tri pravca, a naročito mostove i propuste.

Posebni problem za nas predstavljali su veliki mostovi, jer smo raspolagali samo onim jednim sandukom eksploziva, a većih mostova je bilo više. Naročito su veliki bili željeznički mostovi preko rijeke Bosne: kod Doboja na pruzi za Tuzlu, te kod Usore i Maglaja na pruzi za Sarajevo.

Plan napada razradio sam uz pomoć Todora Panića. Posao smo završili prve sedmice avgusta i sazvali savjetovanje u Boljaniću, kome su prisustvovali Petar Dokić, Josip Jovanović, Simo Lukić, Todor Panić, Milovan Gajić i još neki drugovi. Na tom sastanku smo konstatovali da je sektor na kome je radio Pero Dokić bio dobro pripremljen i organizovan, izuzev sela u dolini rijeke Krivaje, gdje su organizaciju ometali dr Branko Stakić i nekoliko seljaka, njegovih bivših partijskih korteša. Kraj prema Gračanici bio je takođe dobro pripremljen, kao i kraj prema Doboju sa ozrenske strane. Josip Jovanović je tvrdio da su i trebavska sela pripremljena. Partijski rukovodioci, Vejzović u Doboju i Fikret Dedić u Maglaju, na vrijeme su dobili uputstva, te su pripremili drugove u tim mjestima i upoznali ih s njihovim zadacima. Na temelju tog smo riješili da se dalje ne čeka i odredili rok za početak ustanka — noć 15/16. avgusta 1941. godine, tj. noć između petka i subote. Petkom je, naime, bio pazarni dan i u Doboju i u Gračanici. Htjeli smo da iskoristimo gužvu pazarnog dana da bismo uoči samog napada prikupili što više podataka o neprijatelju i na vrijeme obavijestili naše partijske drugove u gradovima. Osim toga, računali smo i na to da će neprijateljske vlasti te noći poslije pazarnog dana biti manje na oprezu nego obično. Vrijeme početka ustanka smo saopštili samo rukovodiocima pojedinih sektora, s tim da ga ne smiju objaviti nikome do 6 sati uveče, uoči samog dana ustanka. Napad je imao da počne u 4 sata izjutra, zato što smo grupisanje ljudi morali vršiti noću i što su raz-

mještaj i prebacivanje pojedinih grupa zahtijevali prilično vremena.

Razišli smo se. Drugovi su pošli na svoje sektore, a ja sam krenuo na Brezike da tu organizujem privremeni štab i obezbijedim kurirsku vezu s pojedinim sektorima.

Međutim, dva-tri dana prije određenog roka za ustanak stiže Simo Lukić s pismom Josipa Jovanovića u kome je ovaj kratko i bez ikakva obrazloženja tražio da ustanak odložimo za nekoliko dana, jer inače trebavska sela neće moći krenuti, i on ne garantuje za uspjeh. Simo je bio uznemiren i ljut. On je smatrao da se Josip Jovanović nije dovoljno potrudio. Zaista, taj čovjek, koji je kasnije izrastao u odličnog rukovodioca, u prvi čas se nije snašao i, kako izgleda, bio je nasjeo nekim nesigurnim ljudima. Kasnije se vidjelo da je dozvolio da priličnu ulogu u tim pripremama uzme Stevan Botić, bivši predsjednik opštine u Osječanima. Ali to u tom času nismo znali. Simo je prebacivao da smo tome kraju obratili malo pažnje i da je trebalo više nas da pođemo i pomognemo njegovom organizovanju. To sam uviđao i sam, ali u tom času nije nam ništa drugo ostajalo nego da odgodimo čas početka akcije.

Ovo odgađanje umalo da nije pokvarilo cijelu akciju. Todor Panić i još neki tražili su da napad izvršimo bez obzira na trebavska sela. Većina je bila protiv, a među njima i ja. Mi smo kao razlog za odlaganje naveli pitanje uspjeha glavnog zadatka, tj. zauzimanje Usore i Doboja, jer nam taj uspjeh nije izgledao siguran bez pomoći trebavskih sela. Na kraju smo se složili da stvar odgodimo za nedjelju dana. Simu Lukića smo odmah poslali Josipu Jovanoviću s pismom u kome smo tražili da što prije dođe i obrazloži nam stvar, te da vidimo u čemu mu treba pomoći. Sa Simom smo se sporazumjeli da sam procijenim situaciju u trebavskom kraju i, ako mi bude potrebna moja pomoć, da me odmah o tome obavijesti.

Odlaganje je izazvalo prilično nervoze među našim ljudima. A izgledalo je da su i ustaše nešto načule. Pri-mijetili smo izvjesnu uznemirenost kod njih, ali je za tu

uznemirenost bilo i drugih razloga. Mada smo izbjegavali veće diverzantske akcije, morali smo ipak, radi obezbjeđenja uspjeha naše stvari, da preduzmemo likvidaciju trojice ljudi koji su nam prilično smetali. Jedan od njih bio je neki rudarski predradnik — čuvar mašina i inventara jednog preduzeća koje se spremalo da eksploatiše rudnik hroma u Paklenici i u tu svrhu organizovalo istražne radove. On je stalno održavao veze sa ustašama, ucjenjivao ljude i potkazivao ih, zalazio u sela i špijunirao. S njim smo lako svršili. Drugi je bio neki Mustafa Suljanović iz Stjepan-Polja. Ustaške vlasti postavile su ga bile za šumara i poljara. On se odmah zametnuo puškom i počeo da teroriše sprečka sela prema Gračanici, naručivao je ručkove, večere i rakiju po selu, tukao ljude bez ikakvog razloga i napadao žene. Hvalio se po selima kako je Pavelić bog u Zagrebu, a on ovdje. Po njega smo uputili Vojina Panića. On ga je našao u Karanovcu pijana, dotjerao ga pod M. Ostrvicu i tu ubio.

Vrebali smo još jednog, nekog Franju Bjelavca, bivšeg policajca, koji je zbog pijanstva bio otpušten iz službe još za vrijeme stare Jugoslavije. Kad je ostao bez posla, sjetio se zanata koji je nekad znao, priženio se u Karanovcu kod neke Srпкиnje udovice, bavio se stolarijom i, uglavnom, što bi zaradio, to bi i popio. Čim su došle ustaše, on je postao vlast u Gračanici. Naoružao se do zuba, pod vrat prišio tri naredničke zvijezde i, okružen dvojicom-trojicom naoružanih propalica, počeo da vrši nasilja. Izlazio bi u sela s tom svojom družinom, pojačanom žandarima, tukao i progonio seljake. Kad bi se od tog svog »posla« umorio, uhvatio bi nekog mladića, zajašio ga i natjerao da ga nosi sve dok ovaj ne bi pao od iznemoglosti. Pazarnim danima jurio je preko gradskog trga kao bijesno pseto, i kad bi primijetio nekog naočitijeg i ljepšeg seoskog momka, vezao bi ga i tukao pred svijetom — mada za to nije imao nikakva razloga. Kad su u Gračanici primijetili nestanak poljara Suljanovića, Franjo je postao oprezniji i prestao da zalazi u sela.

Noću 18/19. avgusta, upravo dok sam čekao Josipa ili Simu, stiže na Brezike, u pratnji tuzlanskog studenta

Ratomira Vokića, drug Pašaga Mandžić. Obučeni su bili u vojničke uniforme sa crnim ovčijim šubarama na glavi i opancima na nogama, naoružani puškama i pištoljima. Pašagu su uputili drugovi iz Štaba oblasti da vidi zašto smo zakasnili i da nam prenese dalje direktive. On mi je u ime Štaba mnogo prebacivao zbog našeg otezanja. Izložio sam mu u čemu je stvar, na što mi je on prigovorio da nije trebalo da se u tolikoj mjeri oslanjam na Josipa, jer sam ja odgovoran za ovaj sektor, a nismo — kao što sam na posljednjem savjetovanju bio krivo razumio — bili zaduženi obojica. Pošto sam ga upoznao sa pripremama koje smo dotle bili izvršili, sporazumjeli smo se i utvrdili kao konačni rok za početak ustanka — noć 22/23. avgusta, opet noć između petka i subote. Rok se uglavnom poklapao s rokom koji smo mi već ranije utvrdili, a pripreme su bile već u tolikoj mjeri napredovale da se u tadašnjim uslovima više nije imalo šta činiti.